

ЕПОХА ДМИТРА ЗАТОНСЬКОГО

З ім'ям академіка Дмитра Затонського пов'язана ціла епоха у вітчизняному літературознавстві — епоха, котра, незважаючи на історико-культурні злами й революції, триває й досі, забезпечуючи надзвичайно важливий зв'язок і взаємне розуміння між поколіннями тих, хто ще в часи сталінських репресій, короткої хрущовської відлиги або незмірно довгого брежнєвського застою по міліметру відвойовував шедеври світового прекрасного письменства, повертаючи чи відкриваючи їх читачам, і тими, хто виріс у цілковито відмінних умовах, що вимагали радше виставляти фільтри проти надлишку інформації, аніж ехолоти задля її вловлювання. З огляду на дистанцію, що пролягає між цими двома поколіннями, здатність

Дмитра Володимировича будувати між ними мости видається майже феноменальною: на відміну від багатьох своїх колег-ровесників, котрі, зіткнувшись із радикально новими суспільними та культурними реаліями й виявившись нездатними запропонувати продуктивну альтернативу звичним для них моделям, зійшли з літературознавчого олімпу, він спромігся не тільки залишитися серед тих, хто визначає шляхи розвитку наукової думки (свідченням тому — дві його монографії “Реалізм — это сомнение?” (1992) и “Модернізм и постмодернізм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств” (2000), як знакові з-поміж створеного ним протягом усього творчого життя), а й виплекати цілу когорту учнів-германістів. Причина такого нетипового — не протокольного, а справжнього — дослідницького довголіття полягає не так у парадоксальній і теж по-своєму феноменальній “європейськості” Дмитра Затонського, як у властивій йому внутрішній опозиційності, яка рідко виявлялася у прямому й радикальному “дисидентському” протесті, однак забезпечувала й забезпечує йому критичну дистанцію від будь-якої системи, що в неї він із примхи долі виявлявся вписаним. (Про роль цих “примх” у його житті Дмитро Володимирович докладно й із властивим йому блиском розповідає в автобіографічній повісті “История одной судьбы” (1988). Саме ця опозиційність — або, за словами відомого швейцарського літературознавця Ганса Бенцігера, адресованими Максіві Фрішу, гамлетівська натура, котрій затісне будь-яке королівство, — здається мені, і становить передумову тієї дивовижної ясності розуму, проникливості як у питаннях літературознавчих, так і в міжлюдських стосунках, котра вражає при кожному спілкуванні з Учителем чи то в нього вдома за чашкою чаю, чи то на засіданнях відділу світової літератури.

Дмитро Затонський народився 2 липня 1922 року в Одесі в родині радянського державного діяча В.П.Затонського, репресованого 1937 року за часів “великої чистки”. Попри тавро “сина ворога народу”, 1939 року Дмитро Затонський, однак, спромігся вступити до Київського університету на факультет західноєвропейських мов і літератур. Перерване війною навчання — спочатку він разом із рештою студентів і викладачів університету евакуювався до Кзил-Орди (Казахстан), згодом опинився в діючій армії, а після війни кілька років працював перекладачем у Цвіккау — Дмитро Володимирович завершив лише 1950 року. Відтоді він цілком присвятив себе дослідженню зарубіжних літератур. Упродовж 1956—1959 років він працював викладачем, а згодом, у 1960—1961 роках, — деканом філологічного факультету Київського університету. У 1959—1960 рр. Дмитро Затонський також обіймав посаду завідувача відділу критики журналу “Всесвіт”. Починаючи з 1961 р. його наукова доля тісно пов'язана з Інститутом літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, де він уже багато літ очолює відділ

світової літератури (1962–1974 та з 1986 року до сьогодні). У 1974–1975 роках Дмитро Затонський працював завідувачем відділу літератури ХХ ст. Інституту літератури ім. О.М.Горького АН СРСР (Москва). З 1967 року він член Міжнародної асоціації літературних критиків, у 1976–1978 рр. був віце-президентом Міжнародної асоціації порівняльного літературознавства, з 1974 р. – член правління Товариства Гете у Ваймарі. Визнанням воістину світового літературознавчого рангу Дмитра Затонського стало обрання його дійсним членом Європейської академії наук і мистецтв у Зальцбурзі 1994 р., а своєрідним підтвердженням цього визнання – присудження йому найвищої нагороди Німеччини в гуманітарній царині – Медалі Гете 2005-го.

А втім, краще за будь-які нагороди й титули рівень Затонського-науковця демонструють його монографії, видані в Україні, Росії, Німеччині, Угорщині, Чехії, Китаї та інших країнах. З-поміж них слід назвати такі книжки, як “Век ХХ. Заметки о литературной форме на Западе” (1961), “Франц Кафка и проблемы модернизма” (1965/1972), “У пошуках сенсу буття” (1967), “Про модернізм і модерністів” (1972), “Искусство романа и ХХ век” (1973), “Зеркала искусства. Статьи о современной зарубежной литературе” (1975), “Путь через ХХ век. Статьи о немецкоязычных литературах” (1978), “В наше время. Книга о зарубежных литературах ХХ века” (1979), “Минуле, сучасне, майбутнє” (1982), “Европейский реализм XIX века: линии и лики” (1984), “Австрийская литература в ХХ веке” (1985), “Художественные ориентиры ХХ века” (1988), “Реализм – это сомнение?” (1992), “Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств” (2000). Переважна більшість цих книжок, а також статей, що їх налічується понад чотири сотні, залишилися в активному науковому вжитку – для літературознавства ситуація майже виняткова; за частотою посилянь у працях вітчизняних зарубіжників вони й досі займають перші місця. Говорячи про доробок Дмитра Затонського, слід згадати і про інший, донедавна мало кому відомий його талант белетриста. Логічним підсумком діяльності Затонського-белетриста – хочеться вірити, що підсумком проміжним, – стало видання 2007 року збірки його художньої прози “История одной судьбы”, під обкладинкою якої разом зі згадуваною щойно повістю вміщено чотири суто літературних твори: повість “В дни войны” та оповідання “Процесс”, “Личное дело сотрудника личной охраны” і “Поездка в “СВ”.

Ще одна грань діяльності Дмитра Затонського – редакторська – змогла посправжньому розгорнутися лише за часів незалежності України, коли вчений очолив ним же створений журнал “Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання”. У 1998–2007 за його редакцією вийшли друком випуски часопису, присвячені насамперед літературам Австрії, Німеччини, Швейцарії, а також США, Великобританії, Ірландії, Франції та Іспанії. Готуючи ці числа до друку, Дмитро Володимирович принципово не робив відмінності між статтями вже відомих дослідників і матеріалами літературознавців-початківців: від моменту заснування “Вікна в світ” його головною настановою став науковий рівень публікованих матеріалів незалежно від статусу їхніх авторів; і це теж складова частина тієї атмосфери, яку академік Затонський витворює довкола себе.

Тому не дивно, що ідеї, пропоновані керівником відділу світової літератури Інституту літератури НАН України і нині відповідають духові часу. Свідчення цьому – запропонована вченим нова науково-дослідна тема відділу “Зарубіжні літератури ХІХ–ХХІ ст.: діалог культур і пошук ідентичності; міф і деміфологізація; феномен забуття і форми культурної пам’яті”, яка засвідчує знаковий перехід від тактики “заповнення прогалін” до безпосередньої участі в найбільш актуальних дискусіях сучасної світової гуманітаристики – перехід, котрий на практиці демонструє те, що в устах українських політиків давно перетворилося на демагогію...

Орієнтація на Європу, світовий контекст узагалі для Д.Затонського – не надбання останніх часів, не мода; вона завжди була невід’ємним складником

його мислення. Її, либонь, слід виводити навіть не так із непересічних умов його родинного виховання, як із раннього досвіду перебування за кордоном (я вже згадував про кількарічну повоєнну службу Дмитра Володимировича, якому тоді було трохи більше 20 років, культур-офіцером у Німеччині), що його саме в повоєнний час швейцарець Макс Фріш настійливо рекомендував молодим німцям як протиотруту проти різного штибу ідеологій. З неї ж, вочевидь, випливає й коло наукових інтересів Затонського-літературознавця, котре охоплює провідні західні літератури від доби Відродження до сьогодення. Його праці присвячені духовним пошукам найбільших майстрів красного письменства, особливостям розвитку романного жанру, напрямам і течіям у літературі ХХ століття.

А втім, в епіцентрі дослідницького інтересу науковця від самого початку перебували німецькомовні літератури ХХ століття; аби вповні зрозуміти проблематичність такої спеціалізації, достатньо згадати про те, що за радянських часів три з чотирьох країн тодішнього німецькомовного ареалу – ФРН, Австрія та Швейцарія – належали до ворожого СРСР “капіталістичного табору”, а література доби Модерну вважалася принципово несумісною зі “зразковою” літературою соцреалізму. Саме Дмитро Затонський одним із перших на теренах колишнього СРСР присвятив свої праці творчості Франца Кафки й Роберта Музіля, Гайнріха Бьолля й Гюнтера Грасса, Макса Фріша й Фрідріха Дюрренматта, Зігфріда Ленца й Інгеборг Бахман... Літературознавець неодноразово бував у німецькомовних країнах й інтенсивно спілкувався з багатьма видатними тамтешніми діячами культури (ці зустрічі докладно описані ним у низці статей, а також у книжці “Зеркала искусства”). Він багато років товаришував із засновником і президентом Австрійського товариства літератури д-ром В.Краусом. З 1967 року вчений брав участь у численних конференціях, що їх організовував Краус, зокрема в тих, що проводилися під егідою Товариства Франца Кафки, також очолюваного цим видатним діячем австрійської культури. Спільними зусиллями В.Крауса та Д.Затонського 1994 року побачила світ книжка “Українська література в Австрії, австрійська – в Україні”, видана двома мовами – німецькою та англійською, а після смерті В.Крауса на базі Центральної наукової бібліотеки НАН України Д.Затонський організував міжнародну конференцію “Фройд. Вітгенштайн. Кафка. Внесок Австрії у світову культуру ХХ ст.”, присвячену пам’яті цього австрійського культуролога та літературознавця. Разом із Йозефом Стрелкою, австрійським професором, що нині працює в США, учений на початку 1990-х років керував роботою літературного семінару в рамках “Європейського форуму Альпбах”. Його перу також належать ґрунтовна праця “Австрийская література в ХХ столетии” (1985, українська редакція – 1998) – єдине дослідження такого штибу на теренах колишнього СРСР.

1968 року московська “Литературная газета” відрядила Д.Затонського до Швейцарії. Незважаючи на несприятливий політичний контекст (радянські війська щойно було введено до Чехословаччини), вона виявилася вельми успішною: дослідник узяв у Епалінже (околиця Базеля) інтерв’ю в Жоржа Сіменона, провів низку зустрічей із Петером Бікселем, Йоргом Штайнером, Фрідріхом Дюрренматтом і Максом Фрішем (з останнім він підтримував дружні стосунки впродовж багатьох років).

У 1970-і рр. науковець провів три місяці у ФРН. Під час цієї поїздки він спілкувався практично з усіма видатними письменниками цієї країни (за винятком хіба Гюнтера Грасса, який мешкав тоді в Західному Берліні, де віза Дмитра Затонського не мала чинності). Особливо важливою подією стали для нього зустрічі й бесіди з Гайнріхом Бьоллем та Вольфгангом Кьоппенном. Однак через те, що впродовж цього візиту вчений поводився не зовсім “по-радянському”, його більше до країн “капіталістичного табору” не пускали аж до часів “перебудови”.

Після розпаду СРСР і проголошення незалежності України розпочався новий етап діяльності Д.Затонського. Він одним із перших ініціював масштабну переоцінку набутків та інструментарію радянського літературознавства, що знайшла вияв

як у його працях, зокрема в монографії “Реалізм – это сомнение?”, котра ставила під питання й по-новому переосмислювала стереотипні уявлення про “реалізм без берегів”, засадничі для ідеології радянського літературознавства), так і в надзвичайно інтенсивній організаторській діяльності, спрямованій насамперед на розімкнення донедавна герметичних кордонів та сприяння розвитку міжнародного наукового обміну. 1995 року з його ініціативи та за участі Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, Київського національного лінгвістичного університету, Клагенфуртського університету, Дрезденського технічного університету, Німецького культурного центру “Гете-Інститут у Києві”, Посольства Австрії в Україні та фонду Ганса Зайделя в Києві пройшла масштабна конференція “Наука і культура між слов’янським і німецькомовним світами як чинник оновлення Східної та Південно-Східної Європи (пам’яті Дмитра Чижевського)”.

1997 року робота академіка Дмитра Затонського з наведення мостів між культурами й поколіннями вийшла на новий, інституційний рівень: саме цього року він очолив Незалежний центр наукових досліджень зарубіжної літератури, який спільно з Міністерством освіти і науки України, Інститутом літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, Національним педагогічним університетом ім. М.П.Драгоманова та іншими вітчизняними й зарубіжними інституціями виступив організатором цілої низки міжнародних конференцій і семінарів із проблем германістики. Ці заходи були підтримані посольствами ФРН, Австрії, Швейцарії та “Гете-Інститутом”. Серед них слід назвати міжнародні конференції “Фройд. Вітгенштайн. Кафка” (1999), “Швейцарська література у ХХ ст.” (2000), а також семінари, присвячені творчості Ф.Кафки (1998), Р.М.Рільке (1999), Пауля Целана (2000), Г.Грасса (2000), Т.Манна (2001) та ін. За сприяння Посольства Австрії в Україні Д.Затонський організував і провів першу літню школу для молодих германістів (2000; співкерівник – видатний австрійський літературознавець і критик проф. Венделін Шмідт-Денглер), а також серію семінарів за участю австрійських науковців; друга літня школа пройшла 2004 р. за підтримки Посольства ФРН в Україні. Ще одним кроком на цьому шляху стало створення вченим 2005 р. Центру германістики, котрий об’єднав у своїй структурі переважно молодих фахівців – викладачів провідних університетів України, та запуск програми партнерства з Вільним університетом у Берліні в рамках програми німецької служби академічного обміну DAAD “Партнерство між інститутами германістики”, що дало змогу поставити україно-німецький обмін студентами, аспірантами й фахівцями з науковим ступенем на стабільну основу. З 2006 року за участі провідних співробітників Вільного університету в Україні регулярно проводяться семінари, конференції та щорічні літні школи, мета яких – підвищення кваліфікації молодих українських германістів та надання їм нових імпульсів для написання дослідницьких робіт. У цій багатоманітній діяльності, котра була би неможливою без авторитету та особистої енергії Дмитра Затонського, виповнюється сенс його звання академіка: подібно до Платона – першого уславленого мешканця місцевості Акадemeia, що побіля Афін, котрий ненав’язливо й тактовно допомагав своїм учням “сповивати” новонароджену істину, він поволі, без зайвого галасу створює умови для саморозвитку інших. Це – рідкісний дар, і в цьому сенсі Дмитро Володимирович – теж епоха.

Олександр Чертенко

